

Konarska-Pabiniak, Barbara

Nowe fakty okupacyjnej historii Gostynina

Notatki Płockie 58/4 (237), 38-41

2013

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych oraz w kolekcji mazowieckich czasopism regionalnych mazowsze.hist.pl.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

NOWE FAKTY OKUPACYJNEJ HISTORII GOSTYNINA

Abstrakt

W 2011 r. w Michelstadt (Hesja), niedaleko Darmstadt, rozpoczęto poszukiwanie dokumentów dotyczących Antona Lebera, który w latach 1931–1945 był burmistrzem Michelstadt, z przerwą w okresie od 1 kwietnia 1940 do 30 września 1941 r., kiedy powierzono mu funkcję burmistrza w Gostyninie. W 1978 r. jego imieniem nazwano jedną z ulic w Michelstadt, co nie wszyscy mieszkańcy miasta zaakceptowali. Spór wciąż trwał aż obecne władze Michelstadt postanowiły znaleźć odpowiedź, czy Leber zasługuje, aby być patronem ulicy.

Słowa kluczowe: Michelstadt, archiwum, Anton Leber, Gostynin, Ludwigsburg, sympozjum

Przed dwoma laty do Urzędu Miasta Gostynina wpłynęło pismo z archiwum w Michelstadt w Niemczech¹ z prośbą o pomoc w pozyskaniu jakichkolwiek informacji dotyczących sprawowania funkcji burmistrza przez Niemca, nazistę Antona Lebera, w Gostyninie od 1940 do 1941 r.

W 1978 r., z inicjatywy radnych Rady Miasta Michelstadt i podjętą przez nich uchwałą, imieniem Antona Lebera 9 sierpnia 1978 r. nazwano jedną z ulic w mieście. Nie wszyscy mieszkańcy tę decyzję zaakceptowali ze względu na jego wojenną przeszłość. Ponieważ problem narastał, obecne władze Michelstadt postanowiły jednoznacznie wyjaśnić kwestię – czy Anton Leber zasługuje, by patronować ulicy, czy nie? W tym celu w 2011 r. zlecono dwóm osobom – Hansowi Winterowi, historykowi i archiwistcie, emerytowanemu nauczycielowi z Michelstadt oraz dr. Johannowi Heinrichowi Kumpfowi, prawnikowi, emerytowanemu radcy ministerialnemu z Berlina, aby dotarli do materiałów źródłowych, na podstawie których będą mogli odpowiedzieć na postawione pytania. Prace trwały dwa lata. Obaj badacze bardzo zaangażowali się osobiście i emocjonalnie w poszukiwania. Pozyskali wiele dokumentów i zdjęć, m.in. dotyczących Gostynina (dotąd nieznanych). Materiały umieścili w sześciu segregatorach i sześciu teczках biurowych. Po zakończeniu badań, zdecydowano o ich wynikach poinformować lokalną społeczność. Zaproszono także dr Barbarę Konarską-Pabiniak i dr Elżbietę Szubską-Bieroń, regionalistki z Gostynina, które wcześniej wielokrotnie proszono o pomoc w ustalaniu faktów związanych z tym tematem.

Niestety, w Polsce nie zachowały się żadne dokumenty mówiące w jaki sposób Leber pracował w Gostyninie. Natomiast wiadomo, co się w tym czasie działo.

Już w 1939 r. Niemcy spalili cheder i bożnicę, a 1 grudnia tego roku stracili 29 mieszkańców Gostynina w Woli Łąckiej. W czasie pobytu Le-

Szczytowa ściana podpalonej bożnicy. Zdjęcie wykonane przez żołnierza Wehrmachtu w lutym 1940 r. Zbiory Lecha Borzymia

bera w Gostyninie zorganizowano we wrześniu 1940 r. getto dla 3 tys. Żydów w północno-zachodniej części miasta na obszarze ok. 1,5 ha, między ulicami Kościelną, Zamkową, S. Wyszyńskiego i Termalną (nazwy współczesne), a więc po przeciwnej stronie rynku, widoczne z okien ratusza. Getto istniało do 17 kwietnia 1942 r. Za porządek w getcie odpowiadała policja miejska². W dniu 11 czerwca 1941 r., w przeddzień uroczystości Bożego Ciała, podczas wieczornego nabożeństwa odprawianego przez proboszcza Apolinarego Kaczyńskiego, Niemcy zorganizowali obławę na wiernych. Kościół okrążył oddział policji, a uczestników łapano, ładowano na ciężarówkę i wywożono do aresztu w magistracie. Wśród zatrzymanych był proboszcz Kaczyński, który później trafił do więzienia w Inowrocławiu i tam zmarł³. Z kolei 5 czerwca 1941 r. specjalne komando z Inowrocławia dokonało egzekucji na dziesięciu mężczyznach z Gostynina, w obecności mieszkańców miasta, w której, z urzędu, uczestniczył niemiecki burmistrz (obecnie wydarzenie to upamiętnia tablica pamiątkowa przy ul. Floriańskiej).

Fragment getta w Gostyninie – ulica Kościelna

Powodem egzekucji była akcja odwetowa za zabójstwo niemieckiego żandarma o nazwisku Eller pod Ciechomicami⁴. Na przełomie 1940/1941 r. zaczęto rozbiórkę, następnie wysadzono wybudowany w 1935 r. w stylu neoromańskiego okazały kościół katolicki pw. św. Marcina. Z uzyskanych kamieni postawiono dwa domy mieszkalne, tzw. heimaty, brukowano ulice. Od lutego 1940 do marca 1942 r. Niemcy wywozili samochodami – komorami gazowymi, pacjentów ze szpitala psychiatrycznego w Zalesiu⁵. Fakty te niewątpliwie znane były niemieckiemu burmistrzowi.

Doktor Anton Leber urodził się 19 grudnia 1885 r. Jego ojciec był nauczycielem. Anton ukończył gimnazjum w Hadamar w 1905 r. Planował studiować medycynę, ale ostatecznie rozpoczął studia prawnicze. Pierwszą pracę podjął 22 października 1908 r. we Frankfurcie n. Menem. Potem kolejno służył w wojsku i brał udział w I wojnie światowej jako oficer lotnictwa. W 1919 r.

Kościół w czasie rozbiórki. Zdjęcie ze zbiorów Tadeusza Trojanowskiego

Egzekucja 15 czerwca 1941 r. przy ul. Floriańskiej. Reprodukacja KAW.

obronił pracę doktorską w Heidelbergu. Po wojnie pracował m.in. we Wrocławiu w spółce węglowej jako doradca prawny, a także w Darmstadt jako doradca podatkowy. Ożenił się w 1925 r. z Karoliną Medert, mając blisko 40 lat. Ze względu na żonę zmienił wyznanie z katolickiego na ewangelickie. W listopadzie 1931 r. wstąpił do NSDAP, otrzymując stosunkowo niski numer 692 044. W 1933 r. został komisarycznym, a w 1934 r. mianowanym, na okres dziewięciu lat, burmistrzem Michelstadt. Zgodnie z rozporządzeniem zaczął chodzić w mundurze, choć nie miał stopnia wojskowego.

Przed Leberem burmistrzem Michelstadt był socjaldemokrata. Uznano, że nie nadaje się do tej funkcji w nowym państwie. Członkom SPD zarzucano, że doprowadzili miasto do biedy. W ówczesnej prasie pojawił się artykuł „Czerwone cukierki zanieczyściły miasto”. Leber miał poprawić tę sytuację. Po wojnie zeznał, że wierzył, iż potrafi przezwyciężyć miejskie problemy i konflikty.

Anton Leber był człowiekiem pryncypialnym, łatwo wpadającym w konflikty, m.in. ze starostą, inspektorem szkolnym, archiwistą. Popadł też w zatarg z radnymi miejskimi, którzy poparli pogrom Żydów w „noc kryształową” w listopadzie 1938 r. Towary żydowskie zgromadzono w ratuszu, na co nie godził się burmistrz. Radni w proteście złożyli mandaty, on zaś nałożył na nich kary pieniężne. Wiadomo, że nie był przyjacielem Żydów, zatem czy działał tylko jako urzędnik, czy nie akceptował antysemityzmu w takim wydaniu – trudno dziś odpowiedzieć na te pytania. Być może, że z tego powodu wysłano go w 1940 r. do Gostynina, gdzie jego poprzednikami byli miejscowi Volksdeutsche – Władysław Kożuchowski⁶, i Adolf Hein⁷. Funkcję burmistrza w Gostyninie objął 1 kwietnia 1940 r. i kierował miastem do 30 września 1941 r. Przed wyjazdem do Polski zegnał się z mieszkańcami Michelstadt, zapewniając, że będzie pracował nad rozwojem Gostynina dla dobra Rzeszy.

Po roku Anton Leber został odwołany z Gostynina i powrócił do Michelstadt. Jak ustalono,

przyczyną odwołania było jego słabe zaangażowanie się w pracę w gostynińskim ratuszu. Według świadectwa wystawionego przez Prezydenta Rejencji w Inowrocławiu, Leber nie posiadał „wymaganej żywotności do sprawowania funkcji komisarza” w Kraju Warty, do którego, po podziale administracyjnym Polski dokonany przez Niemców w 1939 r., przynależał Gostynin. Po powrocie do Niemiec nadal pełnił funkcję burmistrza w Michelstadt. W 1945 r. oddał miasto bez walki Amerykanom, dzięki czemu nie zostało zbombardowane. Do końca pozostał w mieście, choć wielu innych burmistrzów uciekało przed aliantami. Za to zyskał wdzięczność swoich mieszkańców.

Zgodnie z Układem Poczdamskim w 1945 r. odpowiedzialnością za II wojnę światową obarczone zostały Niemcy. Celem konferencji w Poczdamie było ustalenie trybu likwidacji skutków wojny, losów Niemiec, opracowanie traktatów pokojowych i zasad organizacji powojennego świata. W oparciu o te ustalenia Niemcy poddano procesowi demilitaryzacji, denazyfikacji, demokratyzacji, decentralizacji oraz dekartelizacji. Denazyfikacją⁸ objęty został Anton Leber. Zaliczono go do III grupy „średnio obciążającej” i pozbawiono prawa pełnienia funkcji publicznej. Musiał też opuścić służbowe mieszkanie. Po dwóch latach przeszedł na emeryturę i współpracował z gazetą lokalną. W 1971 r. został wdowcem. Zmarł 6 grudnia 1978 r. Pochowany jest w grobie rodzinnym teściów na starym cmentarzu w Darmstadt. Nie miał potomstwa.

W latach 60. rząd RFN wyznaczył miasto Ludwigsburg⁹, gdzie powołano Prokuraturę do przesłuchań byłych nazistów i świadków ich czynów. Ustalenia w kwestii Gostynina pochodzą z przesłuchań przeprowadzonych przez policję w Jerozolimie i przesłanych do Niemiec. Dotyczyły one wyłącznie urzędników Gestapo z Inowrocławia sprawujących kierownicze funkcje, którzy odpowiedzialni byli za rozstrzelanie w czerwcu 1941 r. Spośród dawnych mieszkańców Gostynina zeznał m.in. Żyd Motyl.

Symposium w Michelstadt odbyło się w „domu szlacheckim” 21 listopada 2013 r. o godz. 19.30 i trwało do godz. 23.00. Przybyło około 150 osób z burmistrzem Michelstadt, Stephanem Kelbertem, na czele. W głębokim skupieniu wysłuchano relacji z przeprowadzonych przez Hansa Wintera i dr. Johana Heinricha Kumpfa badań. Zaangażowanie niemieckich archiwistów w poszukiwanie dokumentów dotyczących biografii Antona Lebe-

ra miało na celu nie tylko ustalenie faktów z jego życiorysu. Szukano odpowiedzi na pytania – jakim człowiekiem był Leber, dlaczego uległ naziistowskiej ideologii, czy rzeczywiście zetknięcie z rzeczywistością w okupowanej Polsce było momentem zwrotnym w jego psychice i poglądach, czy był rozczarowany, że jego marzenia nie zostały zrealizowane?

Trudny temat dla małej społeczności Michelstadt podjęty został co prawda po latach, ale za to z dużą otwartością i rzetelnością. Badacze oprócz sięgania do dokumentów, prowadzili też własne śledztwo. Przepytawali żyjące jeszcze osoby, które znały bądź miały bliższy kontakt z Leberem. Były starosta z 1947 r. oświadczył, że Anton Leber po powrocie z Gostynina oddalał się od poglądów NSDAP i funkcję burmistrza pełnił już tylko z obowiązku. Kuzynka jego żony potwierdziła, że po powrocie z Polski Leber był zmieniony. Przed wojną radził jej dzieciom, aby zapisywały się do partii, a po powrocie kazał się im wypisywać. Podkreśliła jego urzędniczy charakter – „tam gdzie inni mają serce, on miał paragraf”. Podobny był przekaz Adama Königa, jego kolegi z czasów I wojny światowej. Z początkowego fanatyka ideologii nazistowskiej, wierzącego w zasadność haseł propagowanych przez NSDAP, Leber rzekomo stał się krytycznym recenzentem polityki Hitlera.

Szczególne wrażenie zrobił na słuchaczach wykład dr. Kumpfa, który nie zawahał się pokazać drastycznych zdjęć z egzekucji w Gostyninie, fragmentów getta otoczonego drutem kolczastym, Żydów z gwiazdą Dawida na plecach, ruin kościoła przy ul. Płockiej. Obecność przedstawicieli Gostynina uwiarygodniła te ustalenia.

Nie podjęto ostatecznej decyzji, czy zmieniona zostanie nazwa ulicy z imieniem Antona Lebera, czy zdjęty ze ściany portret burmistrza Lebera i przechowywany w archiwum miejskim, nadal tam zostanie, czy znów zawisnie w galerii burmistrzów? Czy Leber zaszkodził miastu, czy nie? Czy ocena postaci z dzisiejszej perspektywy może być jednoznaczna i obiektywna? Pytania te pozostają nadal otwarte. Mamy nadzieję, że przeprowadzone badania ułatwią i pomogą mieszkańcom Michelstadt na te pytania odpowiedzieć.

Dodajmy, że Hans Winter i dr. Johan H. Kumpf przyjadą w maju 2014 r. do Polski i szerzej przedstawią społeczność Gostynina wyniki swoich badań.

Przypisy

¹ Michelstadt, miasta w Niemczech, liczące 16 tys. mieszkańców, leżące w południowej części kraju związkowego Hesja, w rejencji Darmstadt. Hesja to pierwszy z landów, który opowiedział się za Hitlerem.

² W marcu 1942 r. nastąpiła częściowa likwidacja getta, 850 żydowskich mieszkańców zdolnych do pracy przewieziono na

roboty przy budowie linii kolejowej w Koninie. Pozostałych mieszkańców getta wywieziono do obozu zagłady w Chełmie nad Nerem i tam zamordowano. Ostatnia grupa Żydów, około 350 rodzin, opuściła Gostynin w sierpniu 1942 r. i przetransportowana została do getta w Łodzi. Zob. H. Seweryniak, Ł. Zieliński, *Nikt nie ma większej miłości... Męczeństwo kapłanów gostynińskich*

w latach II wojny światowej. Płock–Gostynin 2009, s. 41.

³ H. Seweryniak, Ł. Zieliński, *Nikt nie ma większej miłości...* op. cit. s. 65, 116–121.

⁴ W tym samym dniu podobna egzekucja odbyła się w Gąbinie. Zob. E. Szubska–Bieroń, *II wojna światowa i lata okupacji hitlerowskiej (1939–1945) w Gostyninie*, [w:] *Dzieje Gostynina od XI do XXI wieku*. Pod red. B. Konarskiej–Pabiniak, Gostynin 2010. s. 488–489.

⁵ E. Szubska–Bieroń, *II wojna...* op. cit., s. 472–513.

⁶ Władysław Kożuchowski, burmistrz Gostynina w latach 1928–1932, właściciel księgarni w okresie międzywojennym. Wraz z żoną Eugenią Reichelt podpisał wprowadzoną przez Niemców tzw. listę narodowościową, co prawdopodobnie przesądziło o jego

wyborze na burmistrza komisarycznego od września do grudnia 1939 r. Zob. E. Szubska–Bieroń, *II wojna światowa...* op. cit., s. 458.

⁷ Adolf Heine, rolnik. Przed wojną chodził do gostynińskiego gimnazjum, znał dobrze język polski i niemiecki. Burmistrzem był do 1 kwietnia 1940 r. Zob. E. Szubska–Bieroń, *ibidem*.

⁸ Denazyfikacja (denacyfikacja) środki i działania podjęte zgodnie z Układem Poczdamskim w 1945 r. w celu oczyszczenia życia społecznego i politycznego powojennych Niemiec z wpływów ideologii nazistowskiej.

⁹ Ludwigsburg – miasto powiatowe w Niemczech, w kraju związkowym Badenia–Wirtembergia. W Ludwigsburgu znajduje się Centrala Badania Zbrodni Narodowosocjalistycznych prowadząca śledztwa, m.in. we współpracy z IPN.

A NEW CHAPTER IN THE HISTORY OF GOSTYNIN UNDER THE GERMAN OCCUPATION

Summary

In a German town of Michelstadt, in the State of Hesse (Land Hessen), near Darmstadt, since 1978 there has been an ongoing discussion among the inhabitants about whether one of the town streets should be named after Anton Leber, mayor of Michelstadt in 1933–1945 and member of the National Socialist German Workers' Party (NSDAP) from 1931. The problem grew when it was found that from 1 April 1940 to 30 September 1941 Leber was also the mayor of a Polish town of Gostynin. In 2011 the current Michelstadt authorities decided to investigate, based on archival sources, the conduct of Leber, member of the Nazi party during the occupation. Their findings were presented by two archivists, Hans Winter and Johann H. Kumpf PhD, to the citizens of Michelstadt at the meeting held on 21 November 2013. Two regionalists from Gostynin, Mrs Barbara Konarska-Pabiniak PhD and Mrs Elżbieta Szubska–Bieroń PhD, with whom the researchers had consulted the latest findings, took part in the debate.